

יסוד עולמו החווייתי של עגנון

הוויית הילדות ההרמונית והתהוות המיתוס היהודית למדני בקרבה

משולם טוכנר

עצם עיצובו ביצירה מן המאוחר אל המוקדם מעיד על קיומו ועל עצמת פעילותו היוצרת.¹

הזיקה לאב

ארשת השלמות של ילדות זו בסיפור האבטובי-אוגרפי של עגנון מושתתת בראש וראשונה על זיקת יחסיה ההרמוניים עם ראשי מעצביה באו-הל ביתה.

במונולוגים הממאוריסטיים, בין של המחבר המספר מן ההווה אל העבר, דוגמת הסיפור "צפורי"² או "המטפחת"³, ובין של הנער המספר, כביכול, בעדו, מבחינת הווה מתהווה דוגמת "סיפור נאה על סדור תפלתי"⁴, מובלטת ומוטע-מת באורח בלתי משתמע לשתי פנים היענות מדעת ומרצון לסמכויות האפריוריות של אבות המשפחה כמייצגי מסורת הדת ודעת התורה. ומ-אחר שכל שילוב אורגני בין דורות הוא בעיקר שילוב בתחום הרוח, וביצירתו של עגנון אין כמעט שילוב אחר זולתו, מעידה היענות נפעמת זו לא רק על מציאותה של מהות אינטלקטואלית גבוהה בקרב הנער הקולט בלהט הוויית רוחנית, ולא רק על דמויות האב והסב כבוראי הוויית

חישוף תהליכי הגידול והצמיחה הרוחנית בדמות הילד ביצירתו של עגנון עשוי, כמובן, להקיף את מלוא תחום הממשות שבו מתהווה מבחינה אמנותית וכן מבחינה חינוכית-פסיכולוגית קלסטר דמות של ילד באשר הוא ילד. אולם במסגרת המחקר שלנו מן הנמנע הוא להרחיב עד כדי כך. וממילא יובלט רק אותו תחום שבו מוטבע והולך החותם היהודי הסגולי בתוי ישר-תו כדמות מושלמת בסיפורת העברית. תתואר בראש וראשונה המציאות האינטלקטואלית השולטת בסביבת גידולו, תיקבע מידת סמכותם של האב והסב כגורמי העיצוב המכריעים בישותו. יובחנו זיקות ותגובות לתופעות-מוקד בהוויי הדת ויועלו במידת מה גם אביוזי הסביבה החיצונית של העיירה כמשלימים את מערכת התנאים של הזמן. לפי מניעים אלה נשתדל להוכיח כי הוויית הילד בספורים האבטוביאוגרפיים של עגנון היא הווייה של שלמות יהודית אינטלקטואלית בלתי מעורערת.

יתר על כן, בניתוח האסתטי העיוני של כל דמויות הלאי והסיטואציות, הנושאות את המטען האידיאי בנושא הילדות, נשאף להראות, כי ילדות זו לא היתה, ולא יכלה להיות, פתח-מוצא ל"שבר אישי", כמתכונת השבר אצל הגבורים המרכזיים בסיפורת של דור התחיה, אלא להיפך, היא דוגמת מופת לתהליכי ההתהוות של המיתוס היהודי האישי, השולט ברציפות בלתי פוסקת בישותו של היוצר, כפי שנראה להלן, וש-

משולם טוכנר, שנפטר מן העולם באמצע ימיו ובעיצומה של עבודתו בחקר הספרות העברית, היה מבקר מעולה והריף שטיקור מלאכתו עדיין היה לפניו. הסתלקותו היא אבדה קשה לבקורת העברית.

את מרבית כוחו וחיתנו הקדיש משולם טוכנר לחקר עגנון. המאמר שלפנינו הוא פרק מתוך חיבור גדול על עגנון שלא נשלט, אשר ייכלל בקובץ מאמריו של המנוח "פשר עגנון" העומד לצאת על ידי אגודת הסופרים.

¹ עיין דברי דב סדן על ערך חקר הילדות ביצירתו של עגנון: "שירי נעורים" — על ש"י עגנון עמ' 139 הוצאת הקיבוץ המאוחד תשי"ח.

² צפורי — הספור נכתב בירושלים בתרפ"ה ונדפס בספר השנה של ארץ ישראל, הוצאת אגודת הסופרים תל-אביב תרפ"ו. כלול ב"אלו ואלו" הוצאת שוקן מהדורת תשי"ג רכ"ח-רל"ו — כל המובאות להלן לפי מהדורה זאת.

³ המטפחת — נדפס לראשונה בהוצאה מיוחדת לכבוד גדעון שוקן ו' בטבת תרצ"ג. כלול ב"אלו ואלו" מהדורת תשי"ג עמ' רנ"ו-תס"ו — כל המובאות לפי מהדורת זאת.

⁴ "ספור נאה על סדור תפלתי", מאזנים, שבועון. כלול ב"אלו ואלו" כניל עמ' רל"ז-רמ"ו כל המובאות לפי מהדורה זאת.

קוסמיים: "...ואבא מלובש קיטל לבן על בגד דיו השחורים. כאדמה זו שמבצבצת מתוך השלג, כך בגדו השחור מבצבץ מתוך חלוקו הלבן. כל אימת שאני רואה אותו לבוש לבנים דומה הוא בעיני למלאך שאינו מת לעולם ועומד לפני הקדוש ברוך הוא ואומר לפניו שירות ותשב-חות".⁷

בתמונה אֶפֶסֶתִיאוֹזִית זו מגולמת הוית זיקה מושלמת לאב, היונקת ממקור כפול מזדהה: מזי-קת השורש של הנער למקורות הלמדניים האור-תנטיים ביהדות ומן הקרינה הכאריסמאטית של דמות האב בשעת קיום מצוות. הווייה זו תתעצם בחזות ובהגות ככל שדמות האב תוצר יותר ויותר על רקע התמזגותה במסכת ההויה הדתית ובק-יום הלכותיה: "אבא מקדש על היין ואומר, אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וכל העולם כולו מתרומם והולך ואנו מתרוממים מכל העו-לם, ואני תוהה ומשתומם, בדיבור אחד שיצא מפי אבא כל העולם מתעלה, ואנו עולים ומתעלים על כל העולם כולו, והוא מברך שהחינו ואני חש ומרגיש שלא אותנו בלבד הגיענו הקדוש ברוך הוא לזמן הזה אלא אף את הזמן".⁸

המיתוס האבטוביאוגרפי המתהווה כאן תוך סע-רת בריאה כולל את כל היסודות הסגוליים המ-עצבים את עולם השלמות היהודי של הנער וממ-לא גם את תשתית עולמו של היוצר ביצירתו. מכאן מתברר והולך, כי המניע הראשון האוצל לדמות האב קלסתר הויה ארכטיפית-מיתית אינו מותנה אך ורק בהתגלות סמכותו רבת ההוד כמ-קים וכממחיש את צוי הדת ומסורות האמונה מבחינה ריטואלית בלבד, אלא בעיקר משום מי-צוי משמעויותיהם העיוניות סימבוליות עד תום. הווייתו האינטלקטואלית של הנער, הנענית בהז-דהות פוריה לרמזי ההטעמה הפנימית של האב, מעלה את מלוא היריעה האסוציאטיבית-למדנית הכרוכה בכל מצוה ובכל ברכה, החל בטעמי ה-מצוות הסגוליים יהודיים עד קצה גבול המיצוי המטאפיסי.

⁷ "ספור נאה על סדור תפילתי" — "אלו ואלו" רל"ט.

⁸ שם. שם.

כאלה הלכה למעשה, אלא בעיקר על ההזדהות ה-מוחלטת ביניהם.

אירת היהדות הצרופה, המתהווית בתחומי ביתה של ילדות זו חורגת איפוא מעבר למקובל ולמושגר בהוי היהודי הן בנוגע לקיום מצוות בכלל והן לגבי קיום מצוות "כיבוד אב" בפרט. על רקע רוחני זה מתעלות גם דמויות האב והסב ביחודם האינדיוידואלי הבולט. אמנם גם בהו-יות של חולין, כגון בסיטואציה של הפגישה עם האב החוזר מן היריד, נחרתת קומתו בעולמו הפנימי של הילד כנישאת משכמה ומעלה: "כמה גדול היה אבא באותו היום, יודע הייתי שאבא שלי גבוה מכל אבא, אף על פי כן הייתי סבור שיש גבוה ממנו זו נברשת של נחושת שבאמצע התקרה שבביתנו. אותו היום אף היא נתנמכה".⁵ יתר על כן, נוכח משפט קריאה נפעם זה מפי הנער, מעריך גם הסופר ממרחקי הזמן את הסי-טואציה הזאת כשלמות פאמיליארית חד-פעמית: "צופה אני עכשיו בחללו של עולם ורוצה למצוא דוגמא מה היה מראה אבא זכרונו לברכה בשעה שעמד עם ילדיו הרכים ביום שחזר ממרחקים וא-ני רואה צורות הרבה, אחת נאה מחברתה אחת חמודה מחברתה ואיני מוצא דוגמה נאה שכזו, אלא הלואי שאותו חסד שהיה נתון על אבא זכרו-נו לברכה, יהא ניתן עלינו בכל עת ובכל שעה שאנו מחבקים את בנינו הקטנים והלואי שאותה שמחה שהיתה שורה עלינו תהא שרויה על בנינו כל ימיהם".⁶

אולם אם בהויות של חולין כך, בהויות הרוח והדת על אחת כמה וכמה. בטקסי הקדושה של החגים, כשהילת הזוהר של סמכות האב ומעמדו בקרב בני ביתו מהוים חלק אינטגרלי של הווי המנהגים ומסורת המצוות, מתעלית דמות האב בספורים האבטוביאוגרפיים לממדים מטאפסיים

⁵ "המטפחת" — "אלו ואלו", ר"ס.

⁶ שם שם. יחס בלתי אמצעי דומה מצוי גם בהערות דמוי "טלית אחרת": כאותה שמחה ששמחתי אני בשעה ששחקתי במחבואים עם אבא שאני והוא בקשנו זה את זה ולבסוף גליתי פני ונמצאנו זה לזה" — "סמוך ונר-אה" עמ' 202, מהדורת תשי"א — כל המובאות להלן לפי מהדורה זאת.

גם את דעת היהדות העיונית ומשמעויותיה ה- מופשטות, כאחוזות באורח אורגני בדמות האב ובהיותו הקורנת הן בזמנה ואחר כך אף מעבר לזמנה. ואמנם, האמאנאציה השופעת באורח דו- סטרי מן התורה אל האב ומסמכות האב אל התו- רה מהווה מוקד-הווייה בלתי כלה ובלתי כבה גם לאחר שחלפו ימי הילדות. יתר על כן, הוא מו- קד קיום ברקמת היסוד של האישיות, המתלקח כשסכנת התערערות נשקפת לשלמות המסורת בהיותו האישית.

בסיפור "פי שנים", שבו המאבק המתמיד בין תשתית היותו היראית של היוצר ובין מבוכת הזמן משרה לכאורה תחושה של שבר אישי, מתעלית שוב, על דרך העיצוב האבטוביאוגרפי, דמות האב בליל יום הכפורים על כל סמכותה המאששת, כפי שהוטבעה במראות הנער כשהיה בן שבע או שמונה: "מעוטף בטליתו עומד אבא עם שאר כל המתפללים ועטרת כסף גדולה על ראשו ומצחו מבהיק מאורה של עטרתן שכל הנרות מבהיקים ממנה. נבהל ונרעש עמדתי ונסתכלתי באבא שאור יוצא ממצחו וכופל את האורה"¹².

אולם חזות זו של האב היא רק גילוי אחד בל- בד המעיד על עולמו המיתי של הנער. לא פחות מכך מעידה על כך גם זיקתו האורגנית הסגולית לתשמישי הקדושה ולערכים הריטואליים במסו- רת היהדות שאף היא פועל-יוצא מהזדהות רא- שונית עם עולם השלמות של האב¹³.

הזיקה לסב

בשורה אחת עם דמות האב, ואולי אף למעלה ממנה, ניצבת בסיפור האבטוביאוגרפי גם דמות זקנו, אבי אמו של הנער, כמקור הדחפים והמני-

הניתוח האסתטי הטכסטואלי של הקטע מאשר זאת בשני הכיוונים: הן בבדיקת המישור הריא- לי פסיכולוגי של הסצינה והן בהבחנת הרמזים הסימבוליים, הגנוזים בלשון הסימאנטית ובניסו- חים הטראנספארנטים של הקטע: המובאה מתוך הקידוש המסורתי — "אשר בחר בנו מכל עם ורוממו מכל לשון" — מעוררת אצל הנער, בסי- טואציה הנפעמת, תחושת בחירה והרגשת הת- רוממות כמעט פיסיות. גם תהיתו והשתאותו ה- אינטלקטואלית על כי "בדיבור אחד שיצא מפי אבא כל העולם מתעלה ואנו עולים ומתעלים וכו'" היא תגובה הגותית ספונטנית, המתחיי- בת מתחושת חזות של טקס ה"סדר" המפואר ומן המשמעות הלשונית-דמויית של ה"קדוש". החז- יונות המיתיים המתהווים בשרשי הווייתו של הנ- ער הם, אפוא, בראש וראשונה פרי ספיגה חזו- תית של מראות-בית ריאליים, אולם פענוחה של הלשון הסימאנטית חושף צד נוסף, למדני סגולי, המתהווה במיתוס האישי הפנימי של הנער. מס- תבר, כי אותה אמירה — "בדיבור אחד שיצא מפי אבא כל העולם מתעלה" — שניתחנו לעיל במישור הריאלי, גונזת בתוכה גם רמזי זהות וחפיפה סימבוליים להיות הבריאה בספר "ברא- שית" בפרט, כמו גם רמזי הזדהות בארודיצייה השרשית של היהדות העיונית ומקורותיה המקו- דשים בכלל. שכן אם בתיבה הראשונה "בדי- בור... העולם מתעלה"... נרמז הפסוק "בדבר ה' השמים נעשו וברוח פיו כל צבאם"⁹, וכן הדיון הספקולאטיבי החרף של בן זומא במד- רש¹⁰, הרי בתיבה החשובה השניה "בדיבור אחד שיצא מפי אבא" מן הגמנע שלא לחוש לאיזה א- בא מרמז כאן הכינוי הטראנספארנטי¹¹.

הסימבוליקה האצורה בניבי הלשון מגלה אי- פוא — נוסף, כמובן, לדעת המצוות ולקיומן —

⁹ תהלים לג ו'.

¹⁰ בראשית רבה ד'.

¹¹ עיין גם ב"עם כניסת היום", "עד הנה", מהדורת תשי"ב — המובאות להלן לפי מהדורה זו. עמ' קע"ב "איזה אב גדול מכל אב", וכן ב"הסימן", "האש והע- צים" רפ"ו. מהדורת תשכ"ב — כל המובאות לפי מה- דורה זו.

¹² "פי שנים", "סמוך ונראה", מהדורת תשי"א עמ' 131 — כל המובאות להלן לפי מהדורה זאת. עיין בקשר לט- פור זה בקורצוויל, במאבק עם הזמן בתקופה פנומה, מסות על סיפורי ש"י עגנון — הוצאת תשכ"ג.

¹³ פרטים אינפורמאטיביים וכרקטריסטיים על דמות האב וזיקתו לבן ליקט מתוך ספורי עגנון א. מ. הברמן במאמרו "רבי שלום מרדכי הלוי טשאטשקיס שבקר- בץ לעגנון ש"י" "דברים על הסופר וספריו", ירוש- לים תש"ט.

ליהפך לחוית סיפוק בטולת כל זיק אנטגוניסטי בעידן הילדות ולמוטיב רב-משמעות אחר כך; כבר ב"עד הנה", הספור האבטוביאוגרפי על ימי מלחמת העולם הראשונה בגרמניה, מרמז עגנון לאופי המהותי, הבונה שלמות הרמונית, שהוא מיחס לסצינת הרחצה בבית המרחץ בלזית זק-נו: "לדעתך יש כאן (בברלין) מעין ימים שעברו, שהייתי נער והלכתי עם זקני עליו השלום בכל ערב שבת למרחץ וישבתי באמבט של חמין, לדעתי אני אין כאן אפילו דמיון לדמיון, לכשאגיע לספר פרשת ילדותי תראה כמה טעית"¹⁷.

ואמנם ב"הדום וכסא", הספר האבטוביאוגרפי המיתי, קוימה ההבטחה. תמונת הרחיצה עם זק-נו בבית המרחץ נחלצת מן הפשטות הריאלית — שהיא כשלעצמה מלאכת-מחשבת של אמנות וב-זה מותנית בעצם האוטנטיות של התמונה — ומתעלית למעמד קורן, המשתבץ לאורך ימים במיתוס האופטימי של הנער: "חמין שרחצתי בהם וכתונת חדשה שלבשתי וריח ארץ ישראל שנדף מבגדי זקני ומחזאות שבשוק והנאת המר-חץ הרבו את הנאתי. נעימות שכזו, בתי, נעי-מות שכזו אין אדם טועם אלא בילדותו שהוא סבור שהכל נברא להנאתו"¹⁸. ושוב מסתבר, כי אם הוויית חולין במחיצת הסב מתעלית כך, הוויית דת ומסורת — על אחת כמה וכמה. לא זאת אף זאת: על רקען המחייב מזדקרת גם ארשת הדמות של הסב ביתר שאת ובמשנה סמכות. עדות ראשונה על כך מצויה במונולוג הבלתי אמצעי בספור האבטוביאוגרפי "ש"ס של בית זקני ז"ל"¹⁹. ב"מאמר"²⁰ זה מן הנמנע הוא שלא לחוש כי יחד עם הש"ס שבא לו בירושה מעזבון זקנו נושא עמו עגנון במסורת המשפחה ובמיתוס הילדות את מלוא תפארתו של פולחן הש"ס, שב-מרכזו עומד הסב.

¹⁷ "עד הנה", ק"ו. ועיין לפי מהדורה ראשונה "בעיר דלתים ובריח" "שבעה פרקי ספור" "לוח הארץ" תשי"ב עמ' 154.

¹⁸ "ימי ילדותי", פרשה שלישית מתוך "הדום וכסא", "מולד" חוברת 137-138 כסלו תש"ך דצמבר 1959.

¹⁹ "באהל ביתי", אלו ואלו, עמ' רט"ז-ר"כ.

²⁰ זה לשונו של עגנון בפתחת הספור. יש כאן כנראה רצון ליחס לספור הממאריסטי סמכות אוביקטיבית.

עים המורשתיים ההרמוניים של הילדות. ואמנם חקר הויתו של הסב על כל גילוייה חושף בעת ובעונה אחת גם את מהותו השרשית של הנכד. גם כאן מוכחת ההזדהות המלאה על פי חוק העי-צוב ההדדי השולט בספור האבטוביאוגרפי: דיו-קן השלמות של "זקנו" היא בבואתו הנאמנה של המיתוס ההרמוני שעוצב בהוית הילדות וכן להי-פך. יתר על כן, ככל שהדיוקן מתעצם והולך, והוא מתעלה כדי חשיבות סמלית מכרעת ביצי-רתו של עגנון בכלל ובסיפורים הפרסונאליים בפרט — מתגלה והולך עד כמה רחבות ועמו-קות היו שכבות הספיגה לגבי מסורת היהדות כבר בילדות הקדומה. אולם גם ביחס ל"זקנו" ניתן לציין, כי ישותו נקלטה כשלמות אחת מל-ודת לא רק בהתגלותה לנכד בהוויית הדת אלא גם בהתגלותה רבת הרושם בעולם המעשים. רק על רקע השתלבותם התואמת של שני התחומים אפשר להבין כיצד נתפסה גדלותה של הדמות בעיני הנער הרך.

אין ספק, כי העובדה ש"זקנו" היה "ארבעים שנה פחות אחת מראשי העיר ונשא בעול ולא בקש שכר"¹⁴; ובנוסף אחר: "ארבעים שנה היה זקנו פרנס ולבסוף פירש, למה, שרוצה לסיים ש"ס בפעם הארבעים ושנים לקיים מה שנאמר ודברת "בם"¹⁵ — יצרה אורח חיים ומסגרת קיום שונים ונפלים מן השגרה המקובלת. אותה תפ-ארת, הבאה מרוחב יד, מתוקף שלטון ומסמכות של תלמיד-חכם, שבמחיצתה, לפי הסיפורת ה-אבטוביאוגרפית, חי ואת חזוה קלט הנכד — היא היא ששיוותה לעיר בוצץ ולהליכות זקנו חשיבות מעוררת כבוד.

אפילו הוויית חולין, כגון המרחץ ובית המר-חץ, שהיוו מוקד של קטרוג על העיירה בסיפורת של דור התחיה¹⁶, זכו הודות להשראתו של הסב,

¹⁴ "אורח נטה ללון", מהדורת תשי" עמ' 105, כל המר-באות להלן לפי מהדורה זו.

¹⁵ "בנערינו ובוקנינו", "על כפות המנעול" מהדורת תש-י"ג עמ' שכ"א כל המובאות לפי מהדורה זו.

¹⁶ עיין מנדלי מוכר ספרים, ספר הקבצנים, פרק ה' כל כתבי עמ' צ"ח הוצאת דביר תש"ז. וכן ש. בן ציון, נפש רצוצה, כל כתבי עמ' י"ד, דביר תש"ט.

קפדנים הם. כל זמן שגמרא פתוחה אינו מראה כעסו בפניה²⁴.

גם הניסוח ללא תקדים של המשפט הבא מאיר ומאשר את היחס הבלתי אמצעי שנוצר בזיקתו של הנער לספרי קודש ולש"ס בפרט לאור התנהגותו של אביו זקנו: "איני זוכר אם היה זקני זכרונו לברכה מנשק את ספריו או שקיים בהם והצנע לכת"²⁵. אכן המסקנה שאת הש"ס של האבות שומרים לעד ולומדים בו לשמו, שכבר נקבעה בציוויי הילדות האינטלקטואלית, אם כן באורח מודע רק למחצה, הוסקה גלויות על ידי המספר עצמו בסוף הסיפור, בחינת עיקרון שע"ד מד במבחן חייו: "כלים הרבה הניח אחריו זקני זכרונו לברכה, כלי כסף וכו'", ולא נתקיימו בידי בניו, כי בא האויב ושללם, אבל ש"ס זה קיים ועומד, שכן דבר שעמלים בו ושומרים אותו לש"ס מו יש לו קיום לעולם, זאת ראיתי וכתבתי"²⁶. ומאחר "שלימוד הגמרא" הוא נקודת-צומת בנו"ש מחקרנו מן הראוי להבליט שוב את המחזות הפאמיליאריים ההרמוניים שבמסגרתם עוצבה זיקת הראשית של עגנון לפולחן הש"ס ולדמות הסב: ללמוד גמרא — מספר עגנון — היו עולים הבנים לבית "זקנו" גם לאחר מותו: "כדרכם בחייו דרכם במותו. אמרו מי שלא ראה האחים יושבים וספריהם בידיהם לא ראה פירוש נאה של מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. לפיכך היינו אני ואבי מורי זצ"ל באים בכל יום תמיד לבית זקני זכרונו לברכה ללמוד שם והיינו מקיימים בעצמנו הוה גולה למקום תורה"²⁷.

עימותן של סצינות אלה עם מסגרות הלמוד ב"חדר" שהפכו את למוד הגמרא למוקד של מש"ב אישי בילדותם ובנעוריהם האינטלקטואליים של גבורי ספורת התחיה²⁸, הוא בלי ספק רב-משמעות נוכח העובדה שמראות של לימוד גמרא

כל התרבות המאומנת והמעודנת, פרי מורשת הדורות וידיעת ההלכה, המשתקפת במעשי הצדקה ובטקסי ההודיה והשמחה, שליוו במשך שנים את התקנת הש"ס לפרטי פרטיו: את הדפסתו המשובחת, את הזמנת עשרת הטפסים (הש"ס) בבית הדפוס של מו"ה אברהם יצחק מענקיס בלמברג, את כריכתם המהודרת, את חלוקתם בין בתי המדרש השונים בעיר, שמשום כך "אין לך בית מדרש חשוב בעירנו שלא היה שם מקום חשוב לזקני זכרונו לברכה בזכות ש"ס שנתן להם"²¹, כל מסכת הנימוסין העשירה הזאת יוצאת כמובן ללמד לא רק על טעמו או על החשיבות הרבה ש"זקנו" יחס לתבנית הש"ס, "שקיים בה עוז והדר לבושה"²¹, אלא בעיקר על מדות העושר והנוי שבהן קיים את המצוות כולן כולל פולחן הש"ס²², ובוה בעצם כבר גילם במיתוס הבלתי מודע עדיין לנער את הפרוטוטיפוס האידיאלי של העובד את אלוהיו "בשמחה ובטוב לבב מ"רוב כל"²³ — האידיאל של ר' יודיל חסיד ב"הכנסת כלה"²³.

אולם לאמתו של דבר מתברר והולך, כי התעלות הדיוקן של "זקנו" לדרגה של גדלות סימבולית מתמדת היא לא רק פרי השתאות מודעת של ילדות אינטלקטואלית נוכח תפארת מצוות, שזקנו קיים בינו לבין זולתו, אלא בעיקר נוכח מיצוי מושלם של לימוד תורה לשמה, שזקנו קיים בינו לבין עצמו. ואמנם התיאור האבטורי ביאוגרפי כיצד נוהג היה זקנו ללמוד גמרא, ומה מקום תפס הש"ס בביתו, מורה בעליל כיצד נתבצרה הוויית זקנו בעולמו המיתי של הנער בזיקתו ללימוד ש"ס, וכיצד נתבצר בעת ובעונה אחת גם הלימוד כשלעצמו כפסגת יעד בהוית הילדות וממילא גם בהווייה היוצרת: "לא היו לנו ימים טובים כבימים שהיה לומד מתוך הש"ס הגדול, אפילו היינו מהפכים את הבית ואת כליו לא היה גוער בנו, אף על פי שכהן היה וכהנים

²⁴ ש"ס של בית זקני — ש"ג-רי"ח.

²⁵ שם — ר"כ.

²⁶ שם. שם.

²⁷ שם רי"ט.

²⁸ עין במבוא עמ'.

²¹ שם רי"ז.

²² עיין אורח נטה ללון 54.

²³ דברים כ"ח מ"ז ועיין "הכנסת כלה" מהדורת תשי"ג עמ' ר"כ — כל המובאות להלן לפי מהדורה זו.

קיומה בעולם האפוף משבר, מתגלית דמותו בסיי- פורים הכאוטיים, הבלתי סבירים מבחינה ריא- לית, כקיימת ופועלת מחוץ ומעבר לממדי זמן וממדי מקום. לא זאת אף זאת, היא כאילו מצויה תמיד במחיצתו של המספר, ובמיוחד כשהוא נ- תון במבוכה מוסרית או דתית: ב"האבטובוס האחרון", כשעיניו של המספר תרות אחרי "או- תה בלונדינית זקופה שקווצותיה תלויות לה על כתפותיה וכו'...". פונה הוא אל זקנו, שכבר נפ- טר מן העולם מזמן ומדבר עמו בלי כל רמז מוק- דם על עצם נוכחותו במקום "מאחר שהאבטובוס לא בא והשעה לא היתה דוחקת עמדתי לדבר עם זקני" ³³. גם בסיפור "נרות", כשהמספר נגרר אחרי מר חיים אפרופו ונכנס עמו לבית "שהיה מוכן ועומד לכבוד שבת, אבל אנשי הבית עסו- קים היו בעסקי חול", והוא עצמו עומד וקורא בספר כתוב שומרונית, מתגלה שוב זקנו, כעומד מן הצד ומביט מתוך שתיקה, "עיניו היו עצומות למחצה ועצבות שלא מעולם הזה שכנה עליו" ³⁴. אולם אם בסיפורים אלה מתגלה זקנו כשומר ארחות נכדו המסתבך בהוויות מפוקפקות של חי- לול וחולין ³⁵, הרי בספור "המכתב" מרמז המס- פר ברור למאוויי המיתי-אידיאי, הכמוס עמו, לגלם במהותו האישית את הוויית "זקנו": בחלומו אומר לו גדליה קליין — שאף הוא כבר הלך לבית עולמו — "אלמלא אמרת לי שזקנך מת הייתי סבור שאני מהלך עמו" ³⁶. מכל מקום נוכחות זקנו בצלמו ובדמותו כישות קיימת ללא הפסק ביריעת חייו וביצירתו של עגנון מופגנת שוב בסיפור מאוחר ביותר שנתפרסם ב-1962. בסיפור זה מוסיף עדיין עגנון ללכת אל זקנו, וכאשר מצ- או ראה שאינו ישן, עיניו החמודות פקוחות —

בחדר כמעט שאין למצוא ביצירתו של עגנון ²⁹. השורש המיתי-משפחתי נשאר לפיכך ההסבר היחיד לאופי המסורתית ההרמוני של מוטיב הג- מרא ולימודה, השולט באורח רצוף ועקיב בעו- לם המראות וההגות של עגנון. את מלוא התוקף ואת רוחב היריעה שמוטיב זה תופס הן בסיי- פורים מן ההווייה היראית והן בסיפורים מן ההויה החילונית נראה להלן.

עתה נפנה שוב לקלסתר הויתו של הסב, ונראה כיצד נצמד בצלמו ובדמותו אל הוית הנער בלי להרפות ממנו. ואכן כפי שראינו מן הנמנע שלא להסיק כי ההתרחקות בהוית הסב כבר נתרחשה בעידן הילדות. בסצינת המרחץ עם זקנו מצויה דוגמת מופת לכך: "חזרנו לפרוודור ופשטנו את בגדינו ועשינו אותם כמין תכריך. השקיף זקני על התכריך שעשיתי מבגדי והיה מרוצה, שראה שהנחתי בגד ציצית שלי למעלה מכל הבגדים ולא אצטרך לעמוד בשעת לבישה בלא צי- ציות" ³⁰. תואם אורגני זה בהויות הרוח והדת מעיד לא רק על נאמנותה הבלתי מסויגת של ילדות זו לארחות המסורה, אלא הוא גם מאיר בעת ובעונה אחת את המשמעות העיונית המות- נית ביסוד ההליכה הבלתי פוסקת של עגנון עם אביו-זקנו, הליכה בהקיץ ובחלום במציאות ומע- בר לה לאורך כל יצירתו. יתר על כן, ההופעות המסורתיות של צלם דמות הסב בסיפורים הפר- סונאליים הכאוטיים שלא מתחום הילדות "ספר המעשים" ³¹ "הסיפור שלא מצאתי לו שם" ³² וכיו" צא באלה, מאשרות באורח חוזר את עצם התפי- סה המיתית השולטת בעולמו של היוצר, ומו- סיפות תוקף להנחה כי השורש האידיאי שנשתל בילדות ניחן בסגולות קיום ושימור לאורך כל החיים.

ואמנם על רקע המשמעות הסימבולית, שזק- נו ממלא בעיצוב ההווייה היראית ובמאבקו על

³³ האבטובוס האחרון, ספר המעשים, סמוך ונראה עמ' 108.

³⁴ "הנרות", ספר המעשים. שם עמ' 117, (ועיין גם בספר פור "סלית אחרת" "הציץ בי זקני מתוך הצער" שם שם עמ' 203 וכיוצא באלה.

³⁵ מוטיב האב השומר צעדי בנו גם לאחר שהלך לעולמו מצוי גם בספור "בערב" של מ. ז. פיירברג — והוא כידוע מוטיב עולמי בספרות.

³⁶ "המכתב", "סמוך ונראה", עמ' 226.

²⁹ בחדרו של שמשון שור למד מקרא ומשנה ומעט גמ- רא, עיין "ימי ילדותי" "הדום וכסא", מולד חוב' 137-138, עמ' 628 וכן עמ' 631.

³⁰ שם שם עמ' 633.

³¹ סמוך ונראה עמ' 221-103.

³² "הארץ" 24.4.62.

פי כן כבר הרגשתי בראשי ובשמאלי מקום הנחת תפילין דגדוג שמרגישים בשעת הנחתן"³⁹. היא מיוחדת במינה — היא בלי ספק פרי הקרינה ה-אינטנסיבית של אורית המצוות באהל ביתו. שכן זקנו היה אומר: "שני דברים אין נפשו של אדם קצה בהם לעולם להם ותפילין"⁴⁰; אלא גם הת-רגשותו התמימה והלמדנית-מפוקחת כאחת, בש-עה שהיה מקיים את המצוה הלכה למעשה, חור-גת מן השגרה המקובלת ומתעצמת כדי תחושת מתח כמעט אֶכְסְטַאטִית: "בבוקר הייתי רץ לבית הכנסת. פעמים שבאתי עד שלא הגיע זמן תפי-לה והצצתי מן החלון וכיוונתי עיני לשמים אי-מתי תנץ החמה ואניח תפילין... ואני מניח תפי-לה של יד ולבי דופק כנגדה ואני כורך את זרועי החמה ברצועות עד שהן שוקעות בבשרי... וכיון שהחזן מברך אור ישראל בבבורה עוטר ישראל בתפארה אני עומד משתומם שאף אני עוזר וע-טור כאדם מישראל ואני שמח שמחה גדולה... עד שסיימתי תפילתי וחלצתי את תפילי ורו-אה כריכה אחר כריכה מותרת אבל סימניהן שוקעים בבשרי, ולא הייתי אוכל ושותה עד שנת-עלמו לגמרי וכו'..."⁴¹ הבעה ריאלית נאיבית, כביכול, זו אינה לאמתו של דבר בת אירוניה⁴². זוהי הבעת אמת של תחושת ילדות הרמונית, שאינה מניחה מקום אלא למסקנה אחת בלבד, שהתשתית הנפשית בהויתה חוסנה בפני כל ער-עור אנטאגוניסטי מוקדם⁴³. יתר על כן, היא חוסנה גם מכח הארודיציה השרשית במסורות העם ובמשמעויות העיוניות והמוסריות המותנות במצוות תפילין, שהנער האינטלקטואלי בקי וחי בהן במלוא תודעתו. מעידה על כך, בראש ורא-

"אבל הכיר שאינו ער". אמנם הוא נפטר מן העולם "אלא כוח החיים שהיה בו תשעים ושתים שנה עדיין עמו, כלומר עדיין לא שבק אותו כוחו"³⁷. מסתבר איפוא כי המעגל המיתי בספור האבטוביאוגרפי של עגנון הוא שלם ברציפותו מילדות עד זקנה.

מכאן גם מסקנה עיקרית שניה לגבי נושא מח-קרנו: נוכח התערערות סמכויות האב והסב אצל הדמויות הרפרזנטאטיביות בסיפורת הפרסונאלית של דור התחיה³⁸ עומדת סמכות זו כשרירה וק-יימת בעולם הילדות והנעורים של עגנון, לא רק בחזוטה המיתית, שכאמור נתעצמה והלכה אלא גם בהשפעתה על הזיקה לערכי הקדושה המע-שיים בהוויות הדת. מתוך הסיפורים האבטוביא-וגרפיים שב"אהל ביתו" מתברר שוב, כי היחס לאלמנטים הריטואליים הראשוניים: לתפילין, לסי-דור, לטלית, וכיוצא באלה, הוא יחס של דבקות נלהבת ברגש ובתודעה, המשלבת את הוית היל-דות של עגנון ברציפות ההרמונית של מסורת הדורות, ומפלה אותה מכל הוית מודעת אחרת בסיפורת של דורנו או של דור או שנים קודם לכן.

הזיקה להנחת תפילין

ב"שני זוגות" — הסיפור על תפילין ועל הנ-חת תפילין וכן בהערות שונות בסיפורים אחרים שבקובץ "באהל ביתי", מתאשרת האותנטיות המלאה של חוויית הילד בזיקתו לתפילין, בראש ובראשונה, מעצם העיצוב הפיגוראטיבי המקורי ומהניסוח הסגולי של סיפור אבטוביאוגרפי על נושא ריטואלי. גם הטון האופטימי וברקי ההו-מור, המפיגים כל סטיה סנטימנטאלית או טנדנ-ציוזית ושומרים על הקו האמנותי השקול כמו-נולוג הוידוי, מחזקים את ההכרה בנאמנותה המושלמת והסגולית של ההויה היראית-למדנית בעולמו של הנער. לא רק התחושה המוקדמת של הנחת תפילין, "עדיין לא הגעתי למצוות אף על

³⁹ "ספור נאה של סידור תפילתי", אהל ביתי, אלו ואלו רמב'.

⁴⁰ "שני זוגות" אהל ביתי, אלו ואלו עמ' רנ"א.

⁴¹ שם שם ר"ג רנ"א.

⁴² עגנון כאילו חש בסכנת פרשנות זו, על כן הקדיש את פרק ר' לענין זה: יודע אני בכך שאתם אומרים שמע-שה התפלן אינו אלא משל להקביה ולכנסת ישראל וכו'... אבל אני אומר לכם שהדברים כפשוטם והתי-פילין תפילין הן, כמו שכתוב בתורה וכו'... שם שם רנ"א.

⁴³ עיין במבוא על היחס לתפילין אצל ש. בניצין וכו'.

³⁷ "הספור שלא מצאתי לו שם 'הארץ' 24.4.1962.

³⁸ עיין במבוא [לעבודה זו, שמאמר זה הוא חלק ממנה וכולה תתפרסם בקובץ מאמריו של המחבר — המ].

קה לתפילין בדמות "האני המספר" ביצירתו של עגנון היא דבקות מיתית בלבדית מן הילדות ו- אילך. היא גם אינה תלויה ברציפות הריטואלית של קיום המצוה. היא מהות מוטיבית אורגנית חד-משמעית בהווייתו של היוצר ובעיקר ביצירתו, הנוסח הלשוני המשלב באורח מתמיד את המושגים תפילין או "תיק התפילין", הן במשמעות ריטואלית והן כמשמעויות סימאנטיות עמוקות יותר (תפילה, אמונה וכו'...) — ניסוח זה אינו מניח מקום לספק כלשהו בתוקף קיומה וברצון פות פעילותה היוצרת של זיקת הילדות למצוה זו. גם עגנון מתודה, כי בתקופה מסוימת בימי נעוריו סטה מדרכו: "אחי ורעי הלא שמעתם את מעשה הבן שגלה מעל שולחן אביו והלך אחר עיניו ולא עשה מצוות ומעשים טובים. מוטב לי לכבוש פני בתיק של תפילין ולא אפרש את חטאי ברבים"⁴⁸ — מעיד הרמז הצדדי לתיק התפילין כי זניחת המצוה לא באה מתוך זלזול ואדישות או מתוך תודעת התנגדות אידיאלית. מכל מקום, תהיינה הסיבות אשר תהיינה, זיקת הקדור שה לתפילין שהוטבעה בשכבת הילדות לא נת- ערערה — היא בעינה עומדת. גם בימים שלאחר מכן מתודה המספר "כשהייתי בעמקי הצרות תליתי את תפילי על היתד מפני פת לחם שהייתי טרוד למצוא". תפילין על היתד אין פירושה מחי- קה מן התודעה. להיפך, מכאן מסתבר, כי נוכחו- תה של תודעת המצוה בעולמו של היוצר לא פסקה מעולם: "פעמים הרבה נטרדתי בחבלי הזמן ולא הייתי פנוי אפילו לתפילה שבלב והייתי לובש את תפילי ומתפלל תפלה קצרה"⁴⁹.

ואם עדות אבטוביאוגרפית אמנותית זו כוחה נאמן לאשר את רציפותה של תודעת המסורת בהקבלה מתמדת עם ההתרחשויות החיצוניות בזמן, הרי העיצוב הפסיכולוגי האמנותי של טרדות נפש בסיטואציות חזותיות בולטות, ושל דרכי התנהגות מודעים או אבטומטיים בלתי מודעים וכיוצא באלה — חושף ומאשר ביתר שאת את

שונה, אותה השלמה מדעת עם התפילין הישנות, שאביו קנה לו הואיל וכתב אותן ר' אלימלך סופר סתם — הצדיק האסקטי שתפילין שלו נתקדשו מכוח אישיותו. ושנית מעידה על כך גם אותה אורת רוח אורגנית השולטת בחבורת הרעים שעמה הוא מתוכח על ערכן של תפילין אלו. חב- ריו "מקנטרים בו" ואומרים: "כמה ממון בזבו אביו של זה על בחור זה ולא מצא לקנות לו תפי- לין חדשות... תפילין של המתים שהחיה יחז- קאל הן, מיכל בת שאול היתה מנחת אותן"⁴⁴. אולם לאחר שסיפר להם מי כתב אותן "נשכו את לשונם ונשקו את תפילי". אכן דיאלוג עממי ויראיי-למדני יחיד-סגולה זה יוצא ללמד הרבה הן על הוויית הרוח היציבה והמשומרת של הנער כשלעצמו והן על ארשת דמותה של כל חבורת הנערים הזאת, המתייחדת בסגולתה האינטלקט- אלת והמסורתית החריפה לאין דומה לה בסיפור- רת העברית בכלל ובזו הדנה בשבר הרוחני האי- שי בפרט⁴⁵. אין תימה אפוא שבתנאי רוח כא- לה נצמדת היות הנער לתפילין בזיקת שורש בל- תי אמצעית הגובלת באהבה: "אילו הייתי בימי חכמי הגמרא הייתי לובש תפילין כל היום מה אהבתי תפילי, יפה עשה אדונינו הרמב"ם ז"ל שקבע הלכות תפילין בספר האהבה"⁴⁶. הפתוס הנאיבי, כביכול, בהצהרה זו מובלע בטון הנלבב של המונולוג כהבעה אדקוואטית של חוית נער אינטלקטואלי נלהב, בלי שירגש כל רמז למגמה טנדנציווית מאוחרת. לאור האנטגוניזם האידיאלי וההתנערות המוקדמת ממצות תפילין, המוטעמים בספורת של דור התחיה⁴⁷ כגילוי מכריע רא- שון בשבר הרציפות האישית ובמהפכה החילונית מדעת, מן הנמנע הוא שלא להסיק שוב, כי הזי-

⁴⁴ שם שם רמ"ה.

⁴⁵ דיאלוג בין בחורים בסיפורת של דור התחיה נסב בעיקר על עניני חקירה וכפירה. עיין י. ה. ברנר, בחורף, כל כתבי עמ' 36 הוצאת א"י שטיבל תל-אביב מהדורת צד — תרצ"ו. דר' שיח אידיומטי אימאננטי, בהוויית המסורת היהודית ולמדנותה מתוך זיקה בלתי טנדנציווית ובמיוחד בפי ילדים וברוחם כמעט שאין בנמצא.

⁴⁶ "שני זוגות" שם רנ"א.

⁴⁷ עין במבוא עמ'.

⁴⁸ "שני זוגות" שם רנ"ב.

⁴⁹ שם, שם, רנ"ג.

מושלים ביותר. הוא חייב לגלם באורח אותנטי את ההוויות הפסיכולוגיות של ילדותו האינטלקטואלית, ובד בבד גם את מערכותיה הספציפיות של היהדות, שעמהן היא מתמוגגת באמצעות ה"סדור". להישג זה הגיע עגנון הודות לשימוש באמצעי הסגולי ביותר בטכניקה האסתטית של יצירתו, כלומר באמצעי הסימאנטי הדו-סטרי. ההופך הוויית מופשטות להוויית חזות ואוצל לממשות ריאליית שקיפות רוחנית. ואמנם בסיפור על סיפור דור תפלתו מגיע שימוש זה לשיאו. האמצעי האסתטי נמצא הולם את צרכיו ומגמותיו הפסיכולוגיים והאידיאיים כאחד. התפיסה האסוציאטיבית של הילד פועלת בהכרח טבעי בכיוון העיצוב האסתטי. ברגע שהוא אחוז בסידור שקיבל מאביו והופך בו, מיד מתגלה כוח הספיגה החזיתית-חזותית כמו גם כוח ההפלגה העיונית טראנס-סצנדנטית, המעידים, כמו בזיקה לתפילין, על הזדהות מוחלטת בינו לבין סידורו. מתוך העפת עין ראשונה בהיקף התפלות שבסידורו ומקומן בזמן, מתעוררת מיד בילד תגובה עיונית בעלת גוון משמעותי עקרוני, המזהה את התפלות עם הזמן הקוסמי "כמה תפילות חרוזות בסידור קטן זה, של שבת ושל חול, של ראש חודש ושל שלוש רגלים, של ראש השנה ושל יום הכפורים, של חנוכה ושל פורים. קיפל הקדוש ברוך הוא את כל הימים כולם בסידור שלי"⁵⁴.

אכן מופלא הדבר, שעם כל ההגות המעמיקה הרמוזה בניסוח האפוריסטי של תגובת הילד, אין לשונה הצוירית משוללת גם נימה מובהקת של תפיסת ילדות: ההפלגה המופשטת ביחס לזמן — "קיפל... את כל הימים כולם בסידור שלי" — היא בעת ובעונה אחת גם גיבוש מוחשי סביר באסוציאציה של הילד. לא רק שאין כאן דיסוננס אנס במונולוג של הילד, אלא להיפך, יש כאן משום הישג של רב-משמעיות מתאמת בלשונו הטראנספארנטית של עגנון. ואמנם סגולה סמאנטית אסתטית זו, המסייעת להפשטה, הרגשת אריתנטיות בלתי מעורערת של הסידור, הרי בכיוון

קשרי הנבכים עם הוית התפילין שמקורם בילדות ההרמונית הקיימת באורח על-זמני. "מכל מקום — מתודה שוב עגנון — לא הסחתי דעתי מתפילי אפילו שלא בשעת תפלה, כגון שהייתי רואה טליתי ותפילי תלויות על הקיר הייתי ממש מש בהן שמה מתוך טרדת הלב לא הנחתי תפילי בתיקן כדיון"⁵⁰. אכן מקורה של דאגת לב כזו מן הנמנע שלא תהא יונקת משרשיה המיתיים של הילדות.

מן הראוי אפוא להסיק, כי הקיום העל זמני משמעו כאן שמירה על עצמיות בלתי נפגמת מזרמי הרוח של הזמן. האינטלקט הגבוה של הנער לא בא לידי — או לא נפגע על ידי — התמודדות ספקולאטיבית עם ההתעוררות הראציונלית המהירה והמעוררת, שפקדה את הנערים המוקדמים בסיפורת של דור התחיה.⁵¹ האינטלקט נשאר בתחום הפנימי של היהדות ובמסגרתה בלבד מיצה את הכושר העיוני הספקולאטיבי, כשם בתוכה חי גם את מלוא החויות ושמת החיים של ילדות מאושרת בהויה היראית.

הזיקה לסידור ולתפלות

כל האמור לעיל מקוים ומאושר, אולי אף בירת תוקף, גם ביחסו של הילד שעדיין לא הגיע למצוות, לאלמנט הריטואלי השני, לסדור, שעגנון הקדיש אף לו סיפור מיוחד.

ב"סיפור נאה על סידור תפילתי"⁵² מתגלית זיקה זו כהתרקמות חיונית אורגנית שאין דומה לה לא בסיפורי הילדות המתעוררת בדור התחיה, כמובן מאליו, ואף לא בסיפורי הנוסטאלגיה הכתובים מתוך אידיאליזציה.⁵³ יתר על כן, מאחר שכל עצמה של השתלבות הרמונית מודעת בין הוויית ילד לבין מהות ריטואלית מופשטת כספר תפלות מהווה נושא פרובלמאטי ביותר בתחום הסיפורת, מן הנמנע הוא שהישגו הבלבדי של עגנון לא יהא מותנה בעיצוב חזותי והגותי

⁵⁰ שם, שם, רנ"ה.

⁵¹ עיין במבוא עמ'.

⁵² "אלו ואלו" עמ' רל"ז-רמ"ז.

⁵³ עין סיפורי יהודה שטיינברג וכן עמ'.

⁵⁴ ספור נאה... אלו ואלו עמ' רל"ז.

הסידור אינו נתפס על ידו רק כמהות ריטואלית הקשורה למקום ולזמן שבהם מקיימות התפלות והברכות הלכה למעשה, אלא הוא בעת ובעונה אחת משמש גם ריכוז משמעותי פנימי של האמונה והדעת ביהדות. רק אינטלקט בעל ארודיזיה עשירה לאין שעור, ואסוציאציה אימאננטית יוצרת עשוי לדלות מנכסיו את מלוא משמעויותיו העקרוניות והצדדיות כאחת.

אין פלא איפוא, שבזרם החזיונות של ימים שבהם מקיימים מצוות מיוחדות וחגי טכס מובחנים, זרם הנע מכוח הסידור, מתגלה אינטלקט הילדות של עגנון כחי לא רק את היות היהדות הצרופה אלא אף כמטביע חותם ייחודי בה. ואמנם גם את התמצאותו השרשית בהויה היראית משקפת בראש וראשונה הרקמה הלמדנית ומסכת המנהגים המקובלת, הטבועות בעיצוב החזותי של החגים ואילו התפיסה היהודית גלומה דוקא באותן הברקות-הלואי העיוניות וההערות האינדידואליסטיות הצדדיות, החורגות מן המקובל. בדרך זו מעלה האסוציאציה ל"הגדה של פסח ול"קדוש", שהילד מצאם בסידורו, את תמונת הוריו פעתו הכאריסטאטית של האב בליל הסדר, ובאור תו מעמד משתלבות באסוציאציה האבטוביאוגרפית, הצומחת מן הסידור, גם אותן ההברקות ההגותיות על העולם המתעלה באמירת ה"קדוש" ועל הזמן המשועבד לברכת "שהחיינו" כפי שראינו לעיל.⁵⁶

יתר על כן, היהדות הייחודית של האינטלקט טבועה גם במראות-הלואי ובתאורי הסביבה השתלבים ברקונסטרוקציה הממואריסטית של החגים: תוך כדי העלאת ימי חג הפסח, הימים שביין פסח לשבועות, וגם חג השבועות עצמו, מצטייר גם הנוף האקלימי בדימויי מסורת או-תנטיים השאובים לרוב מן המקורות: "הרקיע מעוטף טלית שכולה תכלת וציציות ציציות נמשכות מכנפיה"⁵⁷ וכיוצא באלה. גם עיטורי הקישוט הפנימיים של הקלוזיו יונקים את השראת

השני — כלומר בממוש החויתי של התמזגות עם כל תפלה ותפלה לפי מהותה, מועדה והתגבשותה בהוי — מופעלים על ידי אותה סגולה עצמה גם החושים הביאולוגיים של הילד. "שעה קלה ישבתי לי עם סידורי ולבי היה הומה. כל תפלה ותפלה השרתה עלי מברכתה. שבתות וימים טובים, ראש השנה ויום הכפורים, ראשי חדשים, חנוכה ופורים נתנו ריחם וכל רגע ורגע האיר באור חדש. דומה הייתי בעיני לאדם שנכנס לפרדס של מגדים. מה אדם זה נוטל פרי ואוכל, נוטל פרי ואוכל כך אני נטלתי את סידורי וקראתי בו. ומה קראתי סדר נר חנוכה... מיד התחילו כל האותיות שבסידור מאירות לפני כנרות הללו במנורת חנוכה. וכל הדף התחיל מזמר מעוז צור ישועתי וכו'"⁵⁵. חוש הריח (... נתנו ריחם...) חוש הראיה (... כל רגע ורגע האיר...), חוש הטעם (... פרדס של מגדים... נוטל פרי ואוכל...), וחוש השמיעה (... כל הדף התחיל מזמר...), המופעלים תוך קריאה ועלעול בלבד בספר סידורו, הוטעמו בסיפור לא רק כביטוי של קליטה אורגנית וזיקת חויה חיה ומתמדת ביחסו של הילד לתפלות ולכל מה שגנוז בהן, אלא גם כתכונת נפש שבכוחה — כוח הדמוי ה-אסוציאטיבי — עשוי הילד לשחזר מתוך רפרוף אינטלקטואלי מציאות של ממש ולחיות בה את חייו הסגוליים במלואם.

סגולת הקרינה החושית, שהילד בתפיסתו ה-אונטנטית מפיק מתוך מסגרות הרוח המודעות לו, הופכת איפוא את התפלות בסידור למראות הוי של ימי חג ומועד בסביבת גידולו. מתוך יריעת הוי רחבה זו, המקיפה בעצם את רוב נקודות הצומת בחיי המסורת של ילדותו, וכן מתוך המניע העיוני המעלה אותם מן הסידור, נחשף במישרין ובעקיפין האינטלקט של הילד בכל מהורו. תו, אכן רב-סגולי ויהודי-ייחודי ביותר חייב להיות אינטלקט זה המסוגל גם בסייגים של עיינות הילדות להתרקם במלואו עם הסידור, שכן

⁵⁵ שם שם; עין גם בספר "לא נכשלי", "אלו ואלו" רצ"ג: "באו האותיות ואמרו" — אותיות הסודר גם מדברות..."

⁵⁶ בסעיף ב-1.

⁵⁷ "וטוה על ירכו תכלת לציציותו" — מועד קטן ג' ד', וכן "טלית שכולה תכלת" מנחות מ"א עמ' ד'.

ביל לאבדם חס ושלום היה כדאי שינתן חג על ידי, הם שישראל לא היו כדאים לפנייהם אף הם לא היו כדאים ונכללו עם אותו רשע באותה שמחה"⁶².

דרש ספקולאטיבי כזה מפי נער עול ימים אינו כאן בגדר ספק פסיכולוגי כלשהו. ההזדהות עם הסיפור כבר בילדות מחייבת, כאמור, אינ־טלקט של שלמות יהודית בתכנים ובצורות. המזינה את דרכי הבעתו ברוח המקורות. עובדה זו מושתתת לא רק על מציאות בלתי נדירה של מתמידים צעירים ועילויים רכים בשנים הבקיאים בלמדנות היהודית⁶³, אלא בעיקר על העיצוב האמנותי של הסיפור האבטוביאוגרפי בזיקתו לכלל היצירה. הטבעיות של המונולוג היא שוב פרי הישג של תואם פנימי בין הווייתו האינטלקטואלית של הילד ובין ה"דרש" כמוטיב אסתטי-ספרותי העולים בקנה אחד ביצירתו של עגנון. תואם כזה מעיד על התהוותו הראשונית של המוטיב. ואמנם השימוש המרובה ב"דרש" המסורתי, כמובאה אותנטית, ולרוב כחידוש עצמי, בסיפורים מתחומי ההווייה היראית, החי־לונית והאידיאית כאחת⁶⁴ מעיד כי המוטיב הלמדני הזה הוא שגרת יסוד בהיותו של היוצר, שמן הנמנע כי מוצאו לא יהא יונק מזיקת ילדו־תו לעולמה של תורה. הדרשנות המקורית היא איפוא ביטוי של שרשיות אורגנית עוד בעולמו של הילד. יציבותה מעידה על ראשיתה. אין כל

קדושתם מפרסוניפיקציה יהודית-למדנית: "נאה ביותר ארון הקודש שהקיפוהו אילנות נאים, וכ־שהרוח מגשבת בהם הם מרתתים, סבורים אתם צנה אחותם, לא כי, אלא הם מתלחשים ואומרים, אם לא זכינו שיעשונו ארון קודש לספרי תורה, עתידים אנו לחמם את התנור בלילי חורף בשביל בחורי ישראל שלומדים תורה"⁵⁸, אולם על הכל מוטעמות באסוציאציה האבטוביאוגרפית דוקא המסורות ההיסטוריות המקודשות, בחינת שילוב אורגני של עבר רב־משמעות בהווה חזותי שוה־ערך: "חיבת אומן ורחמים מקיפה את הימים. אנו יושבים בחדר ולומדים מעשה הקרבנות, שמטה ויובל. כנגדנו בישיבה של מעלה יושבים כד' אלף תלמידיו של רבי עקיבא שמתו בין פסח לשבועות"⁵⁹. וכן להלן: "אבל אילו הייתם בחג השבועות בקלוזי שלנו, הייתם רואים דוגמה למעמר הר סיני והייתם עושים מצוות ומעשים טובים כל ימי חייכם"⁶⁰.

אולם לא רק מסכת ההוי וחוקתיה הרוויות בלאו הכי משמעויות של מסורת וקדושה, אלא גם ארחות הפולקלור העממי, הטבעיים בדרך כלל בעולמו של הילד כחוויות חזות בלבד, זוכים אף הם שהגות יהודית למדנית תאירם מבפנים⁶¹. אירת רוח זו היא הכרח בלתי נמנע גם משום שמקורה הוא במונולוג של הילד עצמו. המשתמש במידות של פרשנות ובנוסחאות לשון רטוריים השאובים מן המקורות או מושתתים עליהם. הדרש, על שום מה שמחת פורים אינה אלא יום אחד, מעיד על כך ברור: "גדולה שמחת פורים אבל כל שמחתו אינה אלא יום אחד. בא וראה, עשרה בנים היו להמן הרשע וכולם נתלו עמו, הוא זכה שנתוסף חג על ידם. כלום קטנים היו מהמן ברשעות, אלא אומר אני, הוא ישראל היו כדאים בעיניו ונתן עשרת אלפים ככר כסף בש־

⁶² ספור נאה... שם רל"ט.

⁶³ "והרי זה פלא נער פחות מבן עשר שנים עושה פל־פול שראוי ליהסו לגדולי המחברים ואף על פי שכולו מלא חריפות אינו רחוק מן האמת" — "ר" משה מב־קש" (האש והעצים) מהורות תשכ"ד עמ' נ"ג. ועיין במבוא.

⁶⁴ עיין ב"הכנסת כלה" פרק חמישי עמ' מ"ד ופרק ששי עמ' פ"ו וכו'... וכן עיין בדרש על הטבק בס־פור "מקטרתו של זקני עליו השלום", אלו ואלו, ר"ב וכן עיין ב"עידו ועינים", עד הנה עמ' ש"ע וכן ב"ה דום וכסא" פרשה שניה ימי עולם — "הארץ" 25.7.58, וכן, שם, פרשה שלישית "ימי־ילדות", "מולד" 137-138 עמ' 638, בן חמש דורש עגנון "דרשה גדולה על אות קטנה שבוקרא" וכן כמובן כהוכחה מסיעת, אוספי הדרש בספרי הלקט "אתם ראיתם" "ימים נור־אים" וכו'.

⁵⁸ ספור נאה... רמ"א.

⁵⁹ שם שם.

⁶⁰ שם שם.

⁶¹ בנגוד לספורי הוי החגים של שלום עליהם שיש בהם מראות חזות ולא משמעויות למדניות אינדיווידואליס־טיות. עין בעיקר "ספורי מעשיות לילדי ישראל" כל כתבי — כרך תשיעי הוצאת דביר תל־אביב תשי"ט.

תפיסה בלתי דוגמאטית של היהדות שרוחו המב-ריקה של הילד מוצאת בה פורקן. אין פלא איפוא שהילד יכול לצפות בסידור בלי כל מחיצה ולמ-צוא בו את מלוא הויתו האישית. הוא והסידור חד הם: "כל מה שעשת בעל הסדור לא עשה אלא בשבילו"⁶⁸. חלל זמנו הוא חלל הזמן של הסידור, שבו "שמחה גוררת שמחה ומצוה רוד-פת מצוה"⁶⁹. עדתו היא העדה של הסידור, עדת המסורת, עדת האב והסב, כמו גם עדת חבריו הילדים בני גילו ובני רוחו, שאם גם קנטרו בו על שהסידור לא נדפס בירושלים הרי בתחלה "חרזו צואריהם ונטלו את סידורי ונתנו פיהם עליו ונשקוהו"⁷⁰. אליהם מכוונות הפניות הנל-בבות "זה סידורי אחי ורעי זרע קדש אהובי", המשרות חבה ואהבה של אחדות עדתית אורגנית. גם ריגושי נפשו של הילד ושקיקותיו העמוקות מוצאים את פורקנם בתפלה נפעמת "מוטה עמד-תי כשעיני בסידורי ולבי צף ועולה כתפלה שעולה למעלה". עם התפלות מזדהה גם כמיהתו לירושלים: "ניכר היה שכל תפלתן של התפלות לעלות לארץ ישראל"⁷¹ אכן צומת החוויות העמו-קות ביותר בילדותו של עגנון הוא הסידור, וה-סיפור עליו הוא הביטוי האמנותי והאונטטי ביותר של זיקה הרמונית זאת. נוכח היחס האנטאגו-ניסטי לקניינים הריטואליים בהוית הילדות האבטוביאוגרפית של הסיפורת בדור התחיה - מן הנמנע שלא להסיק כי הסיפור הוא מפנה שרשי חסר תקדים⁷². ואף יותר מכך לאין שעור, ב"ספור נאה של סידור תפלות" גלום המיזוג המושלם של האינטלקט הדתי עם מלוא החיים האנושיים והקוסמיים בעידן הילדות. ילדות זו היא היהוד-תית ביותר בסיפורת העברית. היא גם מציאות ההכנה למיתוס האינדידואלי המתגבש והולך בעולמו של היוצר. אין פלא שבסיפור טבועים גם ראשי עקבותיהם של מוטיבים ספרותיים רבים ביצירתו, ובראש וראשונה מוטיב "הסידור" כש-

דיסקרפאנציה בין גילו לבין רמת דרשתו, כשם שאינה גם בתגובותיו העיוניות הטראנסצנדנטיות שראינו לעיל. לפיכך גם ההומור והשנינה של הדרש שהם לא בלתי אורגניים בהויתו הצעירה, רחוקים ממשמעויות דיאלקטיות-אירוניות כל שהן. הם שעשועי רוח לגיטימיים חד-משמעיים בתחום העיסוק הלמדני המרכזי של הילד. יתר על כן, אף אותן ההשגות על כמה נקודות רגישות ביהדות ההיסטורית, שהילד הוגה בהן תוך עיון ב"הגדה של פסח", המצויה כאמור בסידור שלו, רחוקות מאד מלהיות פרי אותו ראציונאליזם אנטאגוניסטי, שערער את רוח הילדות המסור-תית בסיפורת של דור התחיה⁶⁵: "הרבה קושיות יש בעולם וכל אחת קשה מחברתה. כמה נתיגעו חכמים ולא מצאו תירוץ לתרץ. אף אני קושיות חרבה היו לי לשאול, כגון מפני מה אות יו"ד קטנה מכל האותיות וכו'". "וכן להלן: "אחי ורעי זרע קדש אהובי, דברים הרבה יש באותו ענין (יציאת מצרים) מהם ראויים לספר בשמחה ומהם ממש בושה לספר, כגון שאלת הרשע שבארבעה בנים, וכגון שמתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו"⁶⁶. אכן האסוציאציה השוטפת ברוב תמימות ופקחות וכן הנעימה הנלכבת וה-מאוששת במונולוג מעידות כי ההתמודדות עם ההגות הראציונאלית הפנימית לא רק שאינה מערערת ערכים ועקרונות ואינה מדכדכת נפש, אלא להיפך, היא מייצבת ומעמיקה את תפיסת היהדות בילדות האינטלקטואלית של עגנון ואף אוצלת לה רעננות אורגנית מלהיבה. יתרה מכך, ההתגברות מדעת על היסוד הראציונאלי המער-ער זורעת לה אור אופטימי והשראת חירות יוצ-רת. האירוניה הפיקאנטית והעליזה בתגובתו של הילד לענין חד גדיא: "מה נאה ניגון זה של חד גדיא, חבל שאין מלאכי השרת מכירין בל-שון ארמי"⁶⁷ היא דוגמה אחת בלבד לאותה

⁶⁸ שם שם. רמ"ב.

⁶⁹ שם שם רל"ח.

⁷⁰ שם שם. רמ"ד.

⁷¹ שם שם, רמ"ז.

⁷² עיין מבוא על "נפש רצוצה" של ש. בן-ציון.

⁶⁵ עיין במבוא, ערערו של נחמן בן התשע ב"לאן" של פיארברג על "ראשית חכמה" וכן אצל ש. בן-ציון ב"נפש רצוצה".

⁶⁶ "ספור נאה... רמ'.

⁶⁷ ספור נאה... רמ'.

שאנו באים בהם לפני המקום"⁷⁸. מבחינה לשונית-למדנית מתגלה שוב הסידור כממלא וכמעסיק ללא הרף את הווייתו האינטלקטואלית של עגנון, וכמקור לדיון עיוני ולעיצוב חזותי כאחד בספור "חוש הריח"⁷⁹. וכן עיין בשני סיפורים מן ההווייה היראית, אחד מן הראשונים בזמן "הנדח"⁸⁰, והאחר קרוב יותר לזמנו, "ספר תכ" לית המעשים"⁸¹, שבשניהם משתבץ הסידור כעצם אורגני בעיצוב החזותי והאידיאי. היסודות היראיים הפולקלוריסטיים מוטעמים כמובן ביתר שאת בלקט "סיפורים על הסידור ועל התפילה ועל המחזור"⁸², אולם מבחינה כרונולוגית יש לציין, כי במהדורה הראשונה של הסיפור "גר צדק", שנדפסה ב-1910 מצויה פיסקה, שהושמטה במהדורות הבאות, ובה בפעם הראשונה הערכה מודעת על הסידור ועל חשיבותו מפיו של ילד: "ילד אחד קטן מתפאר בסידורו ואומר ואפילו לו נתנו מאה צ"ל ואפילו אוצר לא הייתי לוקח בעד סידורי כי גם תהלים נמצא בו"⁸³.

הוויית הילדות ביצירתו האבטוביאוגרפית של עגנון היא שלמות בלתי מעורערת

הזיקה לתפילין ולסידור נדונו כאן בחינת דוגמת-מופת בלבד. אולם לאמיתו של דבר משתקפת שלמותה ההרמונית של הילדות בזיקתה לאמונה ולתורה, ואף יותר מכן, בכל ישותה הנפעלת והמתפעמת לכל חיות מסורת⁸⁴, מתוך כל הסיפורים ומתוך כל הערות-הלואי על הילדות הן במישרין והן בעקיפין⁸⁵, הדיוקן אינו משתנה

לעצמו, שהסיפור הוא אפוא יאווה נשגבה שלו. לא זאת אף זאת, הסיפור מכיל בחלקו גם את המיתוס של הסידור בחיים היהודיים בכלל וב-הווייתו של עגנון בפרט. המעשיות על הסידורים, שחבריו בבית הכנסת שימחו את לבו בהם, כגון מעשה הסידור שמצאו בבית הקברות שהמתים מתפללים בו וכו'...⁷⁸ הם פתיחה לסיפורים רבים שמוטיב הסידור הוא עיקרם או משתלב בשוליהם.

מוטיב הסידור ביצירת עגנון

הסידור כחוויה קיימת בעולמו של עגנון משתקף אפוא לא רק בשאר הסיפורים האבטוביאוגרפיים המשלימים את תמונת הילדות ומאירים את כלל היותה, אלא גם בסיפורים בלתי פרסונאליים המעידים על תוקף משמעותו כמוטיב אידיאי ביצירתו.

ב"המטפחת", השייך לקובץ הסיפורים "באהל ביתי", מספר הילד: "אפילו סידורי הנאה נתקרע, שעל כל דבר שהיה לי לעשות הייתי פותחו ושור אל בעצתו, לבסוף לא נשתייר הימנו אלא שמות"⁷⁴. גם ב"צפורי" משתלב הסידור בעולם השעשועים של הילד בהרמוניה שלמה: "באחת עיני אני מביט בסידור ואחת עיני כלפי הצפור"⁷⁵. ב"הסימן", הסיפור המאוחר, משתלב שוב הסידור ברקע המיתי של בית זקנו: "יום אחד הפכתי בסידור הגדול של בית זקני"⁷⁶. ב"לא נכשל", ספור פרסונאלי אם גם לא אבטוביאוגרפי מובהק, מתגלה הסידור במשמעותו האידיאית והביבליופילית בהוויית חייו של עגנון מחד גיסא, וכנושא הערך המכריע בעלילת הסיפור ובמוסר ההשכל שלו, "לעולם אל ישנה אדם בתפילה מנוסח אבותיו"⁷⁷, מאידך גיסא, גם כאן האפואטיאווה לסידור היא ללא הסתייגות: "אמרת לי כדאים כל ספרינו שישבצו אותם באבנים טובות ומרגליות כל שכן ספרי תפילות

⁷³ ספור נאה... רמ"ה.

⁷⁴ אלו ואלו עמ' רנ"ט.

⁷⁵ שם רל"ג.

⁷⁶ ה"סימן" "האש והעצים" רצ"ג.

⁷⁷ "לא נכשל", אלו ואלו, רכ"ט.

⁷⁸ שם. שם. רצ"ה.

⁷⁹ אלו ואלו רצ"ט ואילך.

⁸⁰ שם. עמ' ל"ב.

⁸¹ "האש והעצים" עמ' רל"ג.

⁸² "לשם הגב' שושנה פרסיץ למלאת לה שבעים שנה"

"הארץ" 15.11.63.

⁸³ "גר צדק", "הצעיר" בעריכת י. פרנהוף 1910.

⁸⁴ דב סדן אומר: "הילד משופע רוח של קדושה וחגיגות" — אמנם המדובר הוא בכך מצוה של הילד,

אולם הוא יוצא ללמד על כל היותו של הילד — מעשה

שה מטפחת" על ש"י עגנון עמ' 69.

⁸⁵ גם בסיפורים אבטוביאוגרפיים על תקופה מאוחרת

בתולדותיו של עגנון מתגלות הערות על ההווייה הלמנית

של ילדותו: "ובזמן שאני הייתי תינוק לומד

רצתי אחר הכדור ורצה תינוקת אחת אחרי נגיעה ידי בידה והאדימו פני וידעתי שיש כאן משום עברה. פירשתי ממנה ושיחקתי לעצמי. פעם אחת ראני רבי משחק אמר מה טיבו של בחור לשחק בכדור? אם רוצה אתה בכדור למה זרקת אותו ואם זרקת למה אתה רץ אחריו, אלא שיצרך הרע משימך לרוץ אחריו, אם כן אל תשמע לו"⁸⁹. תוכחתו של הרבי שונה כאן תכלית שינוי מתור-כחתו של האב בסיפור "לאן" של מ. ז. פיאברג: "אסור לשמוח בני אסור לשמוח בעולם הזה"⁹⁰. תוכחה זו מביאה לידי קרע מוחלט בין בנו לבינו. ואילו הווייתו של הילד אצל עגנון אינה מתער-ערת. המאבק עם היצרים הוא לגיטימי כשלעצמו ואינו כרוך במשמעויות אידיאולוגיות מסוכנות. היצרים נבלמים בלא שבר והבלעתם אינה יוצרת בילד אנטאגוניזם או תסביך לדת ולהלכותיה. הילדות של עגנון היא הרמונית בתכלית.

מיתוס הילדות ב"הדום וכסא"

ניתן, אפוא, להסיק, כי בעיצוב דמות הילדות בסיפורים האבטוביאוגרפיים של עגנון לא נתגלה כל רמז לאיזה גורם פנימי או חיצוני, שעלול היה לחולל שבר אישי רוחני בגיל מוקדם. להיפך, נתברר כי בסיפורים אלה עוצבה וגובשה שלמות צרופה ומזוקקת של יהדות עיונית ואסתטית בהת-בצרותה כמיתוס קיים ויציב בעולמו של עגנון. ואמנם תפיסה מיתית זו קיבלה תוקף אותנטי על ידי היוצר עצמו עם פרסום "הדום וכסא"⁹¹, שהוא סיפור אבטוביאוגרפי דמוי-מיתוס הן בחוזה-תו והן ברקמת הגותו. בעיצוב הסימבולי של הסיפור, שבחלקו הוא רב חידות וכבד משמעות,

מסיפור לסיפור, להיפך, מאורעות העלילה השו-נים מבליטים אותו ביתר שאת. בסיפור "צפורי", שההתרחשות בו היא בתחום ניטראלי-חזית ילד ביחסו לבעלי חיים—ארשת הילדות היא יהדותית אורגנית בתודעה למדנית מלאה: "וכי חשוד אני לאכל קודם תפילה"—הוא אומר לאמו⁸⁶. וכן "איך אוכל ועמדתי לפני אבי ומעילי פתוח"⁸⁶. גם סיפור "המטפחת", השייך לאבטור-ביאוגרפיה הרוחנית של היוצר, ספוג הגות עיו-נית למדנית רבה, ההופכת פיגוראטיבית בכוח התפיסה הממחישה של הילד. אף כאן למרות הפרשנות הסימבולית, המייחסת למתן המטפחת לאם על ידי האב, ולמסירתה לעני על ידי הבן, משמעות המסמלת את זיקת "החיבה בין ישראל לאלוהיו"⁸⁷ במסורת המקובלת והתערעורת בהוויית הבן—עם כל זאת דמות הילד כשלעצמה היא, אחרי ככלות הכל, עיצוב של ממשות ריא-לית, שבה מגולם המיתוס היהודי-למדני במלוא שרשיותו והיקפו. בילדות זו מתבטאים האידיא-לים הפנימיים ותחושת האושר וההתעלות בלהט של אמונה ובניסוחי מסורת נועזים ללא תקדים בספרות העברית: "אבא לא יסע לירידים ואני לא אלך לבית הספר אלא אתהלך לפני ה' בחצ-רות בית אלקינו"⁸⁸. וכן "אלמלא לא לימדתני אמא שאין עומדים על הכסא ואין עולין על השול-חן ואין מגביהין את הקול הייתי עולה על השול-חן וצועק לה' הארץ ומלואה"⁸⁸.

מכאן מכל מקום אין להסיק כי הוויית היל-דות של עגנון היתה משומרת מכל תודעת חטא, ועל אחת כמה וכמה שאין מקום להניח כי התיאור חשוד באידיאליזאציה. הילד מיודע להווייתו ומכיר היטב מתי עברה: "אימתי פסק-תי מלשחק בכדור של בנות. מעשה פעם אחת

חומש ורשי... אני מתעסק בעשיית המשכן וכליו—
"עפר ארץ ישראל"—אלו ואלו עמ' רע"ט.

⁸⁶ "צפורי", שם רל"ה, רל"א.

⁸⁷ עין "מעשה מטפחת" דב סדן, על ש"י עגנון עמ' 65, הוצאת הקבוץ המאוחד תשי"ט. פירוש סימבולי מצוי גם במאמרו של ד. מלץ "תחושת היעוד ביצירתו של עגנון", "מאזנים" כרך ג' חוברת א' (כ"ו, קמ"ז) אייר תשט"ז אפריל 1956.

⁸⁸ "המטפחת" אלו ואלו רנ"ח, רס"ג.

⁸⁹ אורח נטה ללון עמ' 384.

⁹⁰ מ. ז. פיאברג "לאן". כתבי... ערוכים בידי א. שטינמן עמ' 69. הוצאת כנסת ת"א תש"א.

⁹¹ "הדום וכסא", "הארץ" 23.4.58 פרשה ראשונה; סעיפים א-ח'; כנ"ל, "הארץ" 23.5.58, פרשה שניה סעיפים ט-ט"ו—סוף; "הארץ" 25.7.58, פרשה שניה סעיפים א-ל'; "הארץ" 22.4.59, פרשה שניה סעיפים ל"א-מ"א; "הארץ" 24.4.59, פרשה שניה סעיפים מ"ב-מ"ה; "הארץ" 28.4.59, פרשה שניה סעיפים מ"ו-מ"ז "הדום וכסא"—פרשה שניה סעיפים מ"ח-ס"ג סוף. "גוית" חוברת 200 מרס 1960.

הפרשה השניה ב"הדום וכסא". מתוך החזיונות המיתיים ומדרשי הכתובים המרובים נצביע רק על אי אלה מקומות שבהם מוטעם ומודגש, כי נשמת היוצר בעולמה של תורה עוצבה, ו"דושנה של תורה"⁹⁴ היא תכליתה.

ואכן עוד בטרם עלה על דעת נשמתו לרדת ולהשתכן בגוף אדם, דימתה לעצמה כי ל"עולם תשב בשמי מעלה במדרשי אל, שאין קץ לחכמתם ואין נעימות כנעימתם ואין מדרש כמדרשם"⁹⁵. וכשנאלצה לרדת וניתנה לה הרשות, בטרם תולד, להסתכל בכל הדורות — "מאדם הראשון עד דורו של משיח" — ולחקור ולדרוש "באיזה דור נאה לרדת לעולם השפל ובאיזה דור מנעמת היא הנש" מה את מעשיה ומלבבת מצווה ומעטרת את התורה עד שתשוב אל אלוהיה אשר בראה"⁹⁶ — עברה ובחנה דור אחר דור ולמדה מהם אמונה ומנהגים, תורה ותלמוד, מדרש ושירה וכיוצא בכל אלה.

החל בדור השופטים: "צפיתי בכל הדורות ולא מצאתי דור נאה כימי שפוט השופטים שיש" ראל נדמו לפני אבינו שבשמים לילדים קט" נים"⁹⁷. מהם למד לאהוב את אהל ביתו "אהבה שאני אוהב ישיבת אהלים היא מהם"⁹⁸. מעתניאל בן קנו למד "אותן שלש מאות הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה שהחזירן עתניאל בפלפולו, ואם ראית אותי נוהג דברים שלא כשאר כל אדם דע שמאותן ההלכות הן"⁹⁹. וכן דור אחר דור "כל זמן שהיתה נשמתי מרחפת באויר מרפרף הייתי על כנסיות של תורה שעמדו לנו מימות עזרא ואילך וקבלתי תורה מפי החכמים הראשו" נים שביררו לנו התורה"¹⁰⁰, עד שהסכים להולד בדור שגולד בו ובמקום שבחר להולד בו, כלומר

מגולל היוצר באורח רטרופקטיבי עקיב את משמעות הווייתו ומהות יצירתו בעיני עצמו. נוכח המסקנות האידיאיות הבלתי אדקוואטיות שהבקורת יחסה ליצירותיו, מציב עגנון את הפר" שה המיתית של גלגולי נשמתו בשלשלת הדורות ושהותה במחיצת גדולי האומה בטרם יצא לאויר העולם, כמו גם את תולדות ימי הילדות בחסות אביו וזקנו — כמקור האותנטי היחידי להבנת ישותו ומהות יצירתו. הוא מתקומם על ההתעל" מות מן המשמעויות האימאננטיות ביצירתו והח" לפתן במשמעויות אוניברסליסטיות מודרניות בלתי מתאימות. הוא נגד החלפת "אהל ביתו" ב"אויר העולם". ואמנם אם נניח — ומן הנמנע הוא שלא להניח — כי ה"בית והכלים" פירושה ב"הדום וכסא" יריעת יצירתו ותכניה היהודי תיים המקוריים, כי אז אין ספק, שזוהי כונתה של הפיסקה שבה הוא אומר: "משפינו את הכלים הגדיל הבית ונשתנה האויר, מקום מרובה תפסו הכלים ומשהוציאום הרחיב הבית ונשתנה האויר לפי שהניחו הסבלים את הדלת פתוחה ונתחלף אוירו של הבית באוירו של עולם"⁹².

לפיכך חוזר עגנון אל מוצא הויתו ומקורות יניקתה. הוא מחליף את מציאותו האקטואלית, שהיא בחינת מקום — "דבר שבצמצום ואין בו אלא כדי תפיסתו של גוף"⁹³ — בעבר, שהוא בחינת זמן — "שהזמן מרחיב והולך ומוליד תול" דות כיוצא בו"⁹³, כלומר אל אותו עבר שהוא גם ההווה שלו, אל המיתוס הקיים והבלתי מתחלף בהווייתו: "החלפתי מקום בזמן. את הזמן שאני עומד בו בזמן שחלף ועבר, ואם אתה מוצא בשני" הם דבר אחד, הוא משום שכל מאורעותיו של אותו אדם מאורע אחד הם ומשום שכל הזמנים שווים, אלא שצירופיהם שונים"⁹³.

יתר על כן, קודמת לשיבתו אל ראשיתם הריא" לית של ימי הילדות, שיבה מיתית למדנית אל ראשית קדומה הרבה יותר, אל "ימי עולם" היא

⁹⁴ "דושנה של תורה" שם, פרשה שניה, סעיף י"ד.

⁹⁵ "נעימות נצח" שם שם סעיף א'.

⁹⁶ "בחינת הדורות" שם שם סעיף ד'.

⁹⁷ "ימי שפוט השופטים" שם שם סעיף ק'.

⁹⁸ "מגלת עתידות" שם שם סעיף י"ב.

⁹⁹ "ברכת מים" שם שם סעיף ט'. ועין בסדר קדשין וט" הרות, מסכת "תמורה" ט"ז.

¹⁰⁰ פרשיות מתוך הספר "הדום וכסא", "גזית", חוברת

200 דצמבר-מארס 1959-1960.

"הדום וכסא" "ימי ילדותי", פרשה שלישית סעיפים:

א' מ"ה — "מולד" חוב' 137-138, עמ' 519-640.

⁹² "הבית והכלים" הדום וכסא — פרשה ראשונה סעיף א'.

⁹³ "הקוף והתוכי ותיבת הזמרה" שם. שם. סעיף י'.

ר' שמואל בעל "חידושי הלכות" ו"חידושי אגדות", שנקרא על שם זקנו ר' שמואל אביו של זקנו ר' יהודה החסיד בעל ספר החסידים¹⁰⁶. וכן הוא צירף לשמו את השם יוסף שהוא בגימטריה ציון, ואילו אביו — על שם זקנו הגאון ר' יוסף מזול-קוב בעל יד יוסף על בבא מציעא ועל הלכות שחיטה וכו' "¹⁰⁶.

אכן מיתוס זה אינו חדש ועגנון עצמו מכיר בכך: "באמת כבר אמרתי לך כל זאת ואיני אלא כחזור על הדברים כאדם שדרכו לחזור על דבר שחביב עליו"¹⁰⁶. יתר על כן, חשיבותם נכללת דוקא משום שכבר נאמרו פעם או שנאמרו ברמזיה בלבד.

זיקתו לחדר, שלא הוטעמה במידה מספקת בואריאציות קודמות, מקבלת כאן חשיבות מרעפת כשהוא חוזר ואומר "אבא רצה לגדלני על ידי עצמו ואמא רצתה לשלחני לחדר"¹⁰⁷. מסתבר לפי עדות זו כי החדר כשלעצמו, במידה שתפס מקום בהוויית ילדותו של עגנון, היה מקור של התרשמות חיובית ולא פתח לשבר ילדות כבסי-פורת של דור התחיה: "בצלאל המלמד היה נוח לתלמידיו ותורתו היתה נוחה לתלמידיה"¹⁰⁸. או-לם בעיקר מתעלית בחשיבותה אותה עדות מאח-רית לראשית על תודעת ילדות מפוקחת ביחס לאהבת התורה ולחובות שהיא מטילה על העוס-קים בה: "אבל האותיות שבחומש (של זקנו) שחורות, שאין התורה מצויה אלא במי שמשחיר עצמו עליה. דבר זה בתי, דבר זה מעצמי ידעתי, כבר בקטנותי היה לבי מגיד דברים שאלה"¹⁰⁹. מכל מקום ביחס לעיקר מהותה של הילדות והווייתה היראית-למדנית יש ב"הדום וכסא" משום אישור אותנטי רטרופקטיבי של יוצר המפרש את יצירותיו.

בגליציה "לפי שהיא מלאה תורה ויראת שמים ואמונת חכמים ומסתפקת במועט"¹⁰¹.

מסתבר איפוא כי ההווייה המיתית-למדנית, שנשמתו של עגנון צפתה בה קודם שנולדה, היא בעצם גם הווייתה לאחר שנולדה. המעבר מעולם לעולם הוא רצוף ללא הנתקות ושכחה¹⁰². האופי האירוני המחודד אינו שולל לא מן הסיטואציות הפסיכודו-מיתיות קודם שנולד, ולא מן הסיטואציות הריאליסטיות לאחר שנולד, את תוקף משמעותן האידיאית הברורה, כלומר שהספירה היראית-למדנית היא נחלת הווייתו בשני העול-מות. על כן חוזר היוצר ומעצב שוב את הוויית ילדותו הסגולית על כל מניעה ומשמעויותיה, בחינת חתימה אחרונה של סולם תימאטי שראשי-תו ב"אהל ביתי". כל המוטיבים השרשיים: האם, האב, הסב, הזקנים, ההווי, המנהגים, המצוות, הטעמים והנימוקים — כל אלה כבר מצויים עמו מיום לידתו בט' באב. הוא מסתכל באמו "משום שאוהב אני יופי עם צניעות ושניהם ניתנו באמא"¹⁰³. מסתכל באבא "בשביל גמרא שהיה לומד"¹⁰³. מסתכל ומשתומם שהתיגוקות שבאו לליל השימורים אינם קוראים את "שמע ישראל" כהלכה, ואילו הוא הפרשה שגורה על פיו: "ואני כבר שבעה ימים שהניחני המלאך ולא לימדני תורה ועדיין כל מלותיה של פרשת שמע עדיין בפני"¹⁰⁴. מסתכל ומתפעל מאבי אביה של אמו ומן הניגון שאמרו באותו מעמד — ניגון של אליהו הנביא, ומחמת אותו זכרון נקשר אל זקנים ואל עולמים: "בואי וראי כמה כוחם של ימים ראשונים גדול, בשביל זקן אחד שבא אצלי בליל השימורים שלי נגרר אני כל ימי אחר הזק-נים"¹⁰⁵, ואחרי זקנו על אחת כמה וכמה. המיתוס טבוע גם בשמו: הוא קרא לעצמו שמואל על שם שמואל הרמתי ואילו אביו קראו על שם "זקנו

¹⁰¹ שם שם.

¹⁰² שלא כבגמרא: שהמלאך הסוטר על פי הנולד משכ-חזו כל התורה כלה — גידה ל'.

¹⁰³ "לחישת נשים" ימי ילדותי" פרשה שלישיית ב"ה-דום וכסא", "מולד" חוב' 137-138 עמ' 620 סעיף ד'.

¹⁰⁴ "ליל שמורים" שם שם סעיף ח'.

¹⁰⁵ מעשה נאה, שם שם, סעיף ו'.

¹⁰⁶ "שמותיו של אדם". שם שם סעיף ט' ועין ב"קורות בתינו" ובמיוחד ב"דלתי לאורח אפתח" האש והע-צים עמ' מ'.

¹⁰⁷ "לכלל הנוך" שם. שם. סעיף ט"ז.

¹⁰⁸ "שנות תורה וחדר ראשון" שם שם. סעיף י"ז.

¹⁰⁹ "מראה הבית" שם שם, סעיף ל"ו.

של ישוב יהודי הוא קול תינוקות של בית רבן: "אלמלי לא נשמע חס ושלום קול תינוקות של בית רבן... לא היה ניכר שמקום ישוב הוא"¹¹⁶. גם כשהנעימה היא אירונית העובדה השרשית קיימת — הילדים בקיאים בתורה: "ואפילו תינוק שלא ראה ריאה מימיו ולא ידע לנענע לולב היה בקי בטרפות הריאה כבהלכות אתרוג"¹¹⁷. בקיאו-תם של ילדי התורה היא גדולה: "נער פחות מבן עשר שנים עושה פלפול שראוי ליחסו לגדולי המחברים"¹¹⁸. "הגאון רפאל הכהן פחות מבן תשע שנים היה כשנתמנה רב"¹¹⁹, וכיוצא באלה, בין דמויות אותנטיות ובין דמויות פיקטיביות.

לעומת הוויית הילדות היראית-למדנית, שאין עגנון נלאה מלחאר אותה, אין ביצירתו כמעט אף דמות של ילד רציונליסטי מעורער ביחסו האנטגוניסטי למסורת, כשם שאין גם דמות של ילד בן זמננו המעוצב במלוא קומתו. במידה שהוא רומז על הוויית ילדות אקטואלית הרי היא שונה בתכלית מן הקודמת לה: בערב יום הכיפורים, בבית הכנסת של השכונה, עמדו צמודים לאבותיהם המתפללים בניהם ובנותיהם הקטנים, "עדיין היה לבם של תינוקות חלוק, דבר זה שאנו רואים כאן מהו, נאה או לא נאה"¹²⁰.

אכן ניתן לומר, ששוב אין זו אותה ילדות שעליה אומר עגנון: "שכל זמן שהילד ילד נמשך אחר אביו ומושך את אביו עמו כלומר נמשך אחר אבא שבשמים"¹²¹.

הילדות בסיפורים הבלתי פרסונאליים של עגנון אף היא ילדות של תורה

קלסתר הווייתה של הילדות האבטוביאוגרפית של עגנון מהווה בקיום כלליים את הפרוטוטיפוס של רוב דמויות הילדים בכלל יצירתו. חבורה מעין זו של ילדים עשירי דעת וחרפי הבעה, שיש בהם משום המשך המסורת של ילדי ירוש-לים¹¹⁰, מצוייה בראש וראשונה בין רעי הילדות של עגנון עצמו, המקלסים ומקנטרים אותו חלי-פות מתוך זיקה אורגנית ואידיאומטית לתורה, לתפילין, לסידור ולכיוצא באלה¹¹¹. אולם גם בסיפורים הבלתי פרסונאליים מצויה אותה יל-דות יהודית פנימית עצמה, המצטיינת בהארה מקורית פיקנטית. יתמותו של ילד אצל עגנון היא בעלת צביון יהודי סגולי: "זהתינוקות מקי-פים אותו מתוך קנאה יתום הוא ויזכה להניח תפילין קודם שלש עשרה"¹¹². ילד חזוני ספוג אמונה הוא רפאל, ילדו החולה של דניאל ב"ה, שכשעצמו אינו שלם עם האמונה¹¹³. עיקר עיסו-קו של ילד גאון הוא, כמובן, בתורה. מגיל י"ב "ראה עובדיה שהתורה עריבה ומתוקה ועשה בה לילות כימים"¹¹⁴. ילדים עברים מצויים תמיד על יד ספרים: "ילדי אידילי יושבים חבוקים על שרפרפים נמוכים ואחוזים בספר נושן וקוראים בנעימה וזה בשעת מחלתה וגסיסתה"¹¹⁵. סימנו

¹¹⁰ על תינוקות מירושלים עיין "איכה רבה" א' — כולם

מצויים בספר האגדה לביאליק-רבינצקי כרך א' רנ"א.

¹¹¹ עיין "צפורי" אלו ואלו עמ' רל"א; "ספור נאה"... שם, רמ"ד רמ"ה.

¹¹² "יתום ואלמנה" שם ק"ו. ועיין לשם השואה אצל

שלום עליכם, "מוטי בן פסי החון", ספור שני —

"אשרי, יתום אני". הוצאת דביר תשי"ט.

¹¹³ "אורה נטה ללון" בעיקר בעמודים 230-233.

¹¹⁴ "מן השמים" שם, קע"א.

¹¹⁵ "הנצח" אלו ואלו כ"ג.

¹¹⁶ "פולין", אור תורה, שם שפ"א.

¹¹⁷ "מעשה המשולח" שם, שצ"ז-שצ"ח.

¹¹⁸ "רי משה המבקש". "האש והעצים" ג"ז.

¹¹⁹ "מעוז ומחסה" שם, פ"ו.

¹²⁰ "פי שנים" "סמוך ונראה" עמ' 128.

¹²¹ "הסימן" "האש והעצים" עמ' רפ"ו, רס"ט ר"צ.